

PROFESOR VILKO NOVAK IN DRUGAČE MISLEČI (Po spominu)

Zgodbo, ki jo uokvirja zgornji naslov, sestavljajo trije akterji, Vilko Novak, podpisani in čas, v katerem sva s profesorjem živele. Poglavitno vlogo pri tem so imele družbene razmere, ki so naju oblikovale; vsakega po svoje. Kar se osebnostnih lastnosti tiče, si domišljam, da se nisva dosti razlikovala, vsaj ne toliko, da bi naju te usmerile v različna miselna tokova, ki sva jima pripadala, profesor Novak katoliškemu in podpisani marksističnemu. V njunih okvirih prav gotovo nisva bila fanatika, bila pa je nama obema bliže načelnost kot pragmatičnost. Vedela sva, kdo v tem pogledu sva in s kom imava opravke. To v času še nedokončane revolucije in po njej. Cezure med tema dvema obdobjema nisem v najinem odnosu nikoli začutil.

Sam sem se rodil gateristu, delavcu na žagi v Kozjem, ki je v kriznem obdobju v tridesetih letih ob dumpingu ruskega lesa izgubil delo. Po večletni brezposelnosti in občasnem angažmaju pri različnih delih je oče pristal kot dnevničar na davčni upravi. Članstvo v Sokolu Kraljevine Jugoslavije mu je bilo pri tem ob liberalno usmerjenem županstvu v Kozjem prav gotovo v pomoč. Kot naročniku liberalnega časopisa *Jutro* pa je kozjanski župnik in dekan očetu oponesel: »Ne briga me toliko, kaj berete vi, skrbi pa me, ker tovrstno čtivo prihaja v roke vašemu sinu.« Dekan me je kot katehet v kozjanski osnovni šoli kajpak dobro poznal in je vedel, da mi starši naročajo *Naš rod*, vedel pa je tudi, da bi enako rad bral *Vrtec*, list, ki ga je za mladino izdajal katoliški tabor.

Z razpadom Jugoslavije in nemško okupacijo so se razmere na Štajerskem popolnoma spremenile. Tako *Jutro* in *Naš rod* kot *Slovenec* in *Vrtec* so bili za Štajerce preteklost. Bistveno spremenjeno je bilo tudi vse drugo. Kozjanskega dekana je okupacijska oblast s številnimi drugimi duhovniki izgnala na Hrvaško. V Celje je bila preseljena tudi davčna uprava, z njo njeni uslužbenci in povečini njihove družine. Mojega očeta so kaj kmalu zaradi sodelovanja v odporu poslali še dlje – v koncentracijsko taborišče Dachau, od koder se je vrnil po dveh letih in pol, po zlomu nacizma. In po vzpostavitvi domače revolucionarne oblasti.

Vilko Novak se je rodil v podeželski obrtniški družini v Beltincih v katoliško zavednem ravninskem delu Prekmurja. Po rani izgubi moža se je Vilkova mama s sinovoma preselila v bogojansko župnišče, kjer je bil dušni pastir njen brat, Vilkov stric, župnik in narodni buditelj. To kulturno in inteligentno okolje, seveda določno ideološko usmerjeno, pri čemer kaže upoštevati plejado prekmurskih posebnosti, tudi sobivanje več narodnostnih in verskih skupnosti, je oblikovalo malega Vilka. Po diplomi iz slavistike v Ljubljani, kjer je v strokovnem pogledu na Novaka očitno najbolj vplival profesor France Kidrič, je v stari Jugoslaviji služboval kot suplent in profesor na gimnazijah v Mariboru, Murski Soboti in nazadnje v Kranju. Niso mi znane oznake gorenjskih kulturbundovcev za profesorje v Kranju, če pa bi bil profesor Vilko Novak član profesorskega zbora v Celju, bi mu celjski nacistični obveščevalci prav gotovo ali vsaj zelo verjetno prilepili oznako »klerikal«.

Takoj po nemški okupaciji Gorenjske se je profesor Novak z družino preselil v Mursko Soboto, kjer so mu madžarske oblasti naprtile pouk vendskega jezika, vendar so ga kot zavednega Slovenca kaj kmalu prestavile v notranjost Madžarske in pozneje v Sento. Tu je pričakal osvoboditev, nova oblast pa ga je imenovala za šefa odseka za prosveto in ravnatelja gimnazije. Seveda se je takoj ko je bilo mogoče vrnil v Slovenijo in znova služboval na srednji šoli. Kot mi je nekoč pravil profesor Boris Ziherl, je Vilko Novak leta 1948 dobil mesto asistenta v seminarju za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani ob pomoči sošolca Marijana Breclja, nekoč enega poglavitnih vodij katoliških študentov, po osvoboditvi pa podpredsednika narodne vlade Slovenije. S predstojnikom seminarja in z rednim profesorjem za etnologijo z etnografijo dr. Nikom Županičem se nista ujela. Posredi so bile verjetno značajske razlike in do določene mere prav gotovo tudi ideološki razlogi. Niko Županič je pač sodil v širšem smislu med liberalce in predvsem izrazite jugoslovenarje, Vilku Novaku pa že ime Jugoslavija ni bilo pogodu.

Starostna razlika med profesorjem Novakom in menoj je znašala kar dvaindvajset let, vendar precej manj kot med Novakom in Županičem. Bolj za šalo kot zares naj omenim, da sva bila oba rojena v znamenju bika. Z Novakom sva se začela srečevati na predavanjih in vajah, ko sem po povratku od vojakov vpisal etnologijo kot dodatni predmet k dokončani enopredmetni zgodovini, iz katere sem sredi javnih spopadov med študenti in profesorji kot eden od upornikov dovolj uspešno diplomiral dve leti prej. Profesor me je kajpak povprašal, kaj me je prineslo na etnologijo. Odgovoril sem mu na moč stereotipno in pomanjkljivo: zanimanje za stroko. Kako leto ali dve pozneje mi je nekdanji celjski gimnazijski ravnatelj in profesor geografije Pavle Blaznik na neki ekskurziji z Novakom v Škofji Loki očitno poznavalsko in očitajoče rekel: »Kremenšek, kaj pa vam je bilo te etnologije treba.« Blazniku so pri ocenjevanju profesorjev celjski kulturbundovci pripisali »klerikal«.

Retorično vprašanje dr. Blaznika je bilo na mestu. Tudi sam se po tolikih letih včasih še vedno sprašujem, kakšen je bil smisel mojega strokovnega prehoda od zgodovinopisja k etnologiji, pa čeprav sem etnologijo ves čas pojmoval v izrazito historičnem smislu. V ta prehod me ni nihče silil. Pa vendar stvari niso bile tako preproste. Naj jih raztolmačim.

Kmalu po neki rabuki med študenti na zgodovini sva postala s kolegico iz istega letnika, Prekmurko iz Beltincev, fant in dekle. V spopadu med nami, ki je bil izrazito ideološkega značaja, je bila kolegica, od doma obremenjena s političnim katolicizmom, na povsem nasprotni, antikomunistični strani. Tako tudi nekaj njenih in mojih kolegov. Nasprotja pa so me vse življenje privlačevala, takrat in še mnogokdaj. To individualizirano in nikakor ne v celotnem paketu.

Po diplomi sem dobil službo v Narodnem muzeju v Ljubljani, kjer naj bi se pripravljaj na gradnjo slovenskega nacionalnega muzeja. Razmere za delo so bile slabe. Prišla pa je vmes po-

* Prof. dr. Slavko Kremenšek, upokojeni profesor Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Trubarjeva 9.

nudba fakultetnega sveta Prirodoslovno-matematično-filozofske fakultete v Ljubljani, da bi se začel pripravljati na univerzitetno kariero. Šlo je za etnologijo, za področje, ki ga je pokrival profesor Niko Županič, ki je bil tedaj star že okoli osemdeset let in bi že moral v pokoj. Da gre za etnologijo in ne za etnografijo, mi je bilo posebej naglašeno. Končam naj študij etnologije z etnografijo v Ljubljani, odslužim naj vojaščino in izpopolnim svoje znanje angleškega jezika. Ko bo to opravljeno, me čaka študij v Angliji, v Cambridgu ali na Oxfordu. Načrt je bil očitna kopija študijske poti Lamberta Ehrlicha, profesorja za primerjalno veroslovje na predvojni Teološki fakulteti. Profesor Metod Mikuž je bil kot teolog Ehrlichov učenec, zdaj in že prej, pri diplomski nalogi na zgodovini, moj mentor. Študij v tujini je bil pri nas v petdesetih letih zlasti vabljiv, pravcati čar, vsekakor privilegij. Ko sem opravil, kar mi je bilo naloženo, sem se oglasil v kabinetu profesorja Mikuža. Bil je kratek: »Z Anglijo ne bo nič. Vaša generacija je premalo marksistično izobrazena in ostaja zunaj.« Ker sem nekaj mesecev prej zapustil delovno mesto v Narodnem muzeju in si pridobil t. i. Prešernovo štipendijo, mi je ta tudi ostala, ko sem bil ob ustanovitvi Sociološkega inštituta napoten na študij k prof. Borisu Zihleru. Ker mi ni nihče govoril o kaki perspektivi, sem zahteval asistentsko mesto na Oddelku za etnologijo.

Z diplomo iz enopredmetne zgodovine in diplomo iz etnologije kot dodatnega A predmeta ter kot stažist Sociološkega inštituta sem skoraj leto dni čakal na zahtevano službeno mesto. Razlogi za zavlačevanje mi niso bili znani. Ko sem se razočaran nad vsem raztogotil, je bilo asistentsko mesto vendarle razpisano. Profesorju Novaku je bilo tedaj baje rečeno: »Če nečete sprejeti Kremenška za asistenta, lahko greste tudi vi.« Ko mi je pred nekaj meseci neka kolegica povedala za to grobo izsiljevanje, za katerega prej nisem slišal, sem bil prizadet in sem se odrekel pričujočemu besedilu, ki naj bi ga prebral na Novakovem simpoziju v Beltincih. Na ponovno prijazno pobudo prekmurskih kolegic – študentk pa sem si premislil, še zlasti, ko sem po premisleku ugotovil: niso prelomili obljube samo naši, komunisti, marksisti ali kakor so nam že rekli, očitno se je razpisu upiral tudi profesor Novak. V čigavem imenu in zakaj? Ob mojo strokovno reputacijo se ni mogel spotikati, res pa je, da sem bil v idejnem in strokovno-metodološkem pogledu tuj skupini, ki ji je pripadal profesor Novak. Svojim somišljenikom na fakulteti je dal vedeti, da mu za asistenta vsiljujejo partijca. Prepričan sem, da se mu je ta odpor do komunizma in komunistov skozi leta nabiral na podlagi papeških okrožnic in drugega katoliškega čtiva, ki ga je prebiral. Kake večje neugodne osebne izkušnje s komunizmom kljub epizodični Murski republiki in lastni neprevidnosti v stiku z madžarskim žurnalizmom menda ni imel.

Na delovno mesto k profesorju Novaku sem se javil v začetku septembra 1960 z nekajdnevno zamudo. Zakaj sem sploh protestiral in na tak način, se ne spominjam. Prva naloga, ki mi jo je profesor Novak kot predstojnik oddelka naložil, je bil prepis njegove ocene, ki se je nanašala na mojo vlogo kot edinega kandidata na razpisano delovno mesto asistenta. Iz teksta, ki sem ga prepisoval na stroj, se spominjam le ugotovitve, da sem ambiciozen. Sicer pa je bila na oddelku moja osnovna skrb knjižnica oziroma izposoja knjig maloštevilnim študentom. Takoj sem se lotil tudi revizije knjižnega fonda ali ugotavljanja, kaj glede na vpisno knjigo v knjižnici je oziroma manjka. Dozdeva se mi, da ta moja pretirana akribija že na samem začetku ni bila Novaku najbolj po

volji. Tudi sicer je hotel pred študenti večkrat prikazati z raznimi vprašanji, posebej takimi, ki so bila historične narave, da nisem takšen »lumen«, kot je morda kdaj razglašal kdo iz partijskih vrst. Razumljivo je, da se tedaj v takšnem vzdušju na Oddelku za etnologijo nisem najbolje počutil. Tudi zato sem ob prvi možni priliki kandidiral za štipendijo, ki bi mi omočila študij na tujem. Da bi se ob tem kdo spet ne bal, da bi se zaradi pomanjkljive ideološke izobrazbe več ne vrnil, sem si izbral Sovjetsko zvezo. In res, ob tem izboru ni bilo ovir. Profesor Boris Zihlerl mi je dal priporočilo za naše in za Ruse. Profesor Metod Mikuž, ki mu je bilo morda ob ponovnem stiku z mojim problemom malce nelagodno, je bil moje odločitve vesel in mi je bil pripravljen napisati priporočilo v primeru, če bi mi Novak to odrekel. Je pa bila pripravljenost profesorja Mikuža odveč; profesor Novak mi je priporočilo napisal brez obotavljanja.

V pozni jeseni leta 1961 sem odpotoval v Moskvo, kjer me je pri študiju usmerjal svetovno znani profesor Sergej Aleksandrovič Tokarev. Poznali so ga tudi nekateri v Sloveniji, saj je kot član sovjetske razmejitvene komisije več mesecev prebil na Primorskem in se je v tistem času kdaj pa kdaj oglasil tudi v Ljubljani. Študija v Sovjetski zvezi se rad spominjam. S profesorjem Novakom sva si na relaciji Moskva–Ljubljana izmenjala kake tri, morda štiri pisma. V enem od njih mi je neko situacijo, ki se je v Ljubljani nanašala name, prijazno in dovolj detajlno ter pošteno obrazložil. Ko pa sem se po skoraj enoletni odsotnosti vrnil v Ljubljano, sva se s profesorjem najprej slučajno in nepričakovano srečala pred Univerzo na Kongresnem trgu. Takoj in brez uvoda mi je profesor Novak zastavil vprašanje: »Povejte mi, česa ste se naučili v Moskvi.« Presenečen sem brez razmisleka rekel: »Poučil sem se, kam ne smemo kreniti.« V odgovoru je bilo sicer zrno resnice, vendar bi bilo treba k temu dodati še marsikaj z drugačno vsebino. Se pa ne spomnim, da bi kdaj govorila kaj bistveno več o tem vprašanju. Tudi tedaj ne, ko nas je veliko let pozneje profesor Tokarev obiskal v Ljubljani.

Po povratku iz Sovjetske zveze sem poleg službenih obveznosti, vaj s študenti in skrbi za knjižnico intenzivno zbiral gradivo za doktorsko disertacijo. Čeprav sem se brez posveta s profesorjem Novakom za temo odločil že v Moskvi, je ta mentorstvo moje disertacije sprejel. Njeno nastajanje je ves čas spremljal in že med pisanjem zavzeto prebiral že pripravljena poglavja. Še zlasti ga je skrbelo, da bi disertacija ne bila brez potrebe preobširna.

Dve leti po zagovoru disertacije je profesor Novak kot predstojnik oddelka predlagal moje napredovanje v docenta za občo in neevropsko etnologijo. Nepričakovano je s tem v zvezi na seji fakultetne uprave prišlo do zapleta. Dva moja profesorja z zgodovinskega oddelka, pri katerih sem bil, naj mi bo dovoljena ta samohvala, ves čas odličen študent, sta ugovarjala. Za prvega je bila moja disertacija bolj sociološka kot etnološka, drugemu so v moji bibliografiji manjkala dela iz neevropske etnologije. Odločno in argumentirano jima je ugovarjal profesor Novak in za njim še več drugih razpravljalcev. Zgodovinarja sta klonila in skupaj z drugimi člani uprave glasovala za izvolitev.

S profesorjem Novakom sva bila potlej na fakulteti skupaj še približno deset let. V tem obdobju se je zgodilo malo tega, kar bi bilo zanimivo za razkrivanje razmerja med ljudmi z različnimi nazori. Asistentka, ki jo je profesor izbral za svoje delovno področje, ko mu je bila za to dana možnost, je bila partijka, odločna in glasna. Res pa je, da je bila po osamosvojitvi Slovenije in spremembi družbenega sistema državna sekretarka v eni od

desno usmerjenih vlad in je še danes aktivistka v prizadevanjih Slovenske ljudske stranke. Ko smo na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete spočenjali strokovne aktivnosti, ki so bile bolj ali manj v nasprotju s strokovnimi nazori raziskovalcev na Inštitutu za narodopisje ZRC SAZU, se je profesor Novak na akademski način distanciral od obeh strani, udeleženih v tem sporu. Nedvomno zanimiv pa je bil sovpad Novakovega in mojega ugovora določenim tendencam v etnološki stroki, ki se je zgodil kmalu po spremembi družbenega sistema.

Dva sodelavca z etnološkega oddelka in moja nekdanja partijska kolega, pri čemer je bil eden od njih med mojimi zadnjimi partijskimi sekretarji, sta pohitela, ugotavljala smrt Karla Marxa in se odločno zavzela za zahodnjaško strokovno teorijo in prakso. Zgleda, da je nama s profesorjem Novakom ob njunem skupnem prispevku pod naslovom Antropološka tradicija na Slovenskem, objavljenem leta 1992 v *Etnologu*, prekipelo. Kljub temu da je bil profesor Novak tedaj že skoraj dve desetletji v pokoju, je za isto etnološko glasilo napisal k prispevku kolegov svoje Pripombe. Sam sem brez povezave z Novakovo namero, da se bo oglašil, in brez povezave z vsebino njegovega besedila napisal prispevek z naslovom Napake in nedognana stališča. Ne bi se upal trdit, da je Vilko Novak svoj prispevek napisal iz kakih družbenopolitičnih in še manj idejnopolitičnih pobud. Zavračal je pač napačne in pomanjkljivo izražene trditve, ki jih je v prispevku obeh kolegov mrgolelo. Tako pisanje je profesorju Novaku od nekdanj paralo živce. Če si pisal tako, zanj pač nisi bil pismen.

Pri meni pa je mimo istih ali podobnih razlogov, ki so vodili profesorja Novaka, vsekakor šlo za idejnopolitična vprašanja in za stališče, s katerim se pred novopečenimi zahodnjaki s partijsko zgodovino res nisem mislil umikati. V spopadu z njimi sem pisal še druge in tamkaj nazadnje zapisal: »Dost' mam«.

S profesorjem Novakom sva se občasno srečavala vse do njegove smrti. Obiskoval sem ga doma v Rožni dolini, na Taboru, v domu upokojenih duhovnikov na Mirju. Morda mi je bilo tudi zato v *Delu* zaupano pisanje nekrologa. To kljub pregrehi, da v socialistični eri nisem nikdar predlagal profesorja Novaka za zaslužnega profesorja. To so v novih razmerah opravili perspektivni nekdanji partijci, ki takega predloga v »svinčenih časih« tudi niso imeli, so pa v novi eri to vsaj posredno očitali tistim, za katere so menili, da bi to morali že zdavnaj storiti.

Novak je »klerikauc, a je pošten«, je s svojo slovenjegraško dikcijo v pogovoru večkrat rekel zgodovinarski kolega, partijec, ki mu je bil profesor v tem ali onem blizu. Z njim in s kolegom psihologom, prav tako partijcem, so na hodniku večkrat skupaj postajali. Akademski in bolj meščanski smetani fakultete jim je bila očitno nekam tuja. Vsakemu po svoje. Vsi so bili v Ljubljani na nek način prišleki, kot bi ne bili čisto od tod. V političnem pogledu so si bili sicer različni, toda na neki ravni, recimo temu človeški, so si bili blizu. Prepričan sem, da o kaki spravi niso nikoli govorili. Bili so, kar so bili. Vsi so že mrtvi. Ker niso imeli potrebe po sprevačanju in ravnanju po vetru ter po zadnji politični modi, spijo mirno.

